

A HORTHY-KORSZAK KULTÚRPOLITIKÁJÁNAK FŐBB VONÁSAI

ADORJÁN DÁVID ATTILA

Mi is a kultúrpolitika?¹ Magyarországon a kultúrpolitika kifejezés évtizedek óta negatív konnotációkkal terhelt, s napjainkban sajnos legfőképp a kulturális életbe történő paternalista beavatkozást, állami basáskodást jelenti. Ezen megközelítés szerint az állam kulturális monopóliummal rendelkezik, hatalomtechnikai eszközök arzenáljával gyakorol nyomást a közösségre (közönségre), hogy miről mit kell gondolnia, miben kell tetszését, örömét lelnie. Továbbá az államhatalom birtokosai a polgárok jelentős részének szemében kultúrharcot folytatnak vagy éppen ízlésterrort alkalmaznak. A 20. században a szélsőjobb oldalon a kultúrpolitika az „igazi magyarság faji nevelése”, értékmérője és selektálása, a szocializmus évtizedei alatt pedig a „szocialista emberré nevelés” stratégiai eszköze volt. Ennek fényében nem véletlen, hogy mindmáig erős ellenérzéssel fogadják és mellőzik ezt a fogalmat, s szinte számúzik az értelmiségi diskurzusokból. Pedig valójában a *kultúrpolitika* a *kultúra politikája*, vagyis a művelődés kérdéseit felölelő közéleti tevékenység. A kultúra pedig az egész társadalom szellemi élete, amely minden emberi közösség számára természetes szükségletekre és igényekre épül. A magyar kultúra vizsgálata történelmünk minden korszakában fontos és tanulságos munka. Különösen igaz egy olyan, időben hozzánk viszonylag közel álló korszakra, melyet rengeteg tévhit, torzítás és félreértés övez. Az ugyanis akár tételmondatként is megállapítható, hogy a csaknem negyed évszázadig tartó Horthy-korszak kultúrpolitikai célkitűzése az összmagyarság (az új országhatárokon kívül és belül élő magyarok) egységes nemzeti identitásának erősítése volt. A következő oldalakon arra teszek kísérletet, hogy a Horthy-korszak kultúrpolitikájának legfőbb vonásait, a kultúra és politika kapcsolatát, a motivációkat, célokat és eszközöket ismertessem. Az 1920 és 1945 közötti időszak kulturális produktumaival, a kulturális élet meghatározó alakjaival könyvtárnyi irodalom foglalkozik (főleg a művelődéstörténeti szakirodalmak), így a következőkben csak néhány jellegzetes példát említek majd, illusztrálásként.

TÖRTÉNELMI HÁTTÉR ÉS KULTÚRPOLITIKAI MOZGÁSTÉR

Ahhoz, hogy elemezni tudjuk a következményeket, vissza kell nyúlnunk az okokig. A Horthy Miklós nevével összeforrt korszak közvetlenül két nagy

1 A kultúrpolitika kifejezés először egy német pedagógiai lapban, a *Pädagogischer Revue*-ben szereplő cikk címében jelent meg 1840-ben, és e században született a nemzeti kultúrák kifejezés is.

sorsfordító eseménysorra reagált: az egyik a Tanácsköztársaság terrorja, a másik a trianoni békediktátum.

1918. október 31. két szempontból is neuralgikus pont: ezen a napon gyilkolták meg az *ancien régime* jelképének számító gróf Tisza Istvánt és nevezték ki miniszterelnöknek gróf Károlyi Mihályt. A november 16-án kikiáltott (első) Magyar Népköztársaság kérészetű volt. 1919. március 21-én a kommunisták lemondatták Károlyi Mihály köztársasági elnököt, és a hatalmat a szovjet mintájú Tanácsköztársaság vette át, egészen augusztus elseji bukásáig.² A bolsevikok 133 napos rémuralma elviselhetetlen terrort, rombolást és szenvedést hozott a Nagy Háborúban amúgy is kivérzett magyar lakosság számára. Amíg a köztársaság nem torkolt vörös kommunéba, a magyarság számára lettek volna elfogadható, sőt követendő baloldali értékek, mivel a demokrata-republikánus szemléletnek nálunk is voltak hagyományai a 18. század vége óta. Az olyan ideológusok, mint Jászi Oszkár, Szabó Ervin és Lukács György viszont túlföntül absztrakt, az átlagember számára követhetetlen, a valóságtól és a reálpolitikától elrugaskodó, sokszor szélsőségekbe torkolló eszméket vallottak, amelyek bukása – különös tekintettel az akkori körülményekre – borítékolható volt. A Tanácsköztársaság ellen közösen fellépő, de egyébként különböző világnézetű politikusok jelszava éppen ezért a „keresztény-nemzeti” értékek visszaállítása volt. A Damoklész kardjaként lebegő szélsőbalos terrorveszély összehozta tehát a társadalom és kultúra olyan vezető személyiségeit is, akik alapvetően nem tartoztak egy táborba. A nagy múltú, konzervatív-jobboldali és keresztény-nemzeti eszmények ráadásul idehaza érthetően sokkal el- és befogadhatóbbak voltak, mint a modern, gyökértelen ateista szocializmus és az internacionalizmus.

Az értékbeli választás és elköteleződés oka még egy dátum: 1920. június 4., a trianoni békediktátum aláírásának napja. A '20-as évek magyarságának életére óriási teherként nehezedett az országcsönkítés által okozott sokk. Magyarország 1918–20-ban nemcsak nemzetiségeit, de saját nemzetének jó egyharmadát is elveszítette. A gazdaság és az emberek jövőképe romokban hevert. Kiemelkedően fontos volt a sebek mielőbbi kezelése, az újjáépítés megkezdése, anyagi és szellemi értelemben egyaránt. A kultúra fontosságának és nemzetmegtartó erejének hitében a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepét nyíltan vallotta és vállalta.³ Mivel nagy múltú magyar kulturális, közművelődési, felsőfokú és kutatóintézetek kerültek a határon túlra, a széttöredezett kulturális és tudományos intézményrendszer modernizálása, reintegrálása is elengedhetelenné vált. Mindezt katasztrofális gazdasági helyzetben anyagi tartalékok híján kellett megkezdeni.⁴

A hagyományos diplomáciai és fegyveres eszközök helyett a megcsönkített ország egyedül kultúrmissziós törekvéseivel törhetett ki a kényszerű külpolitikai elszigeteltségből. Nem szabad feledni, hogy Magyarország mint a történelmi Magyar Királyság etnikai szempontból heterogén állam volt, amely önálló állami létet csak egy bizonyos időszakban (1000–1526) élvezett. A Habsburg Birodalom részeként élő „Szent Korona országai” rendelkeztek egyfajta birodalmi tudattal (jól látható ez a régi „Magyarbirodalom” feliratú térképeken, kiadványokon), ennek ellenére az önálló külpolitika folytatására a kiegyezés után (1867–1918) sem nyílt lehetőség. Trianon után merőben új helyzet alakult ki: létrejött egy területileg jóval kisebb, etnikailag jóval homogénebb állam (nemzetállam), amelyik viszont a fennmaradásáért küzdött.

A kultúra, a közös történelem, a származás és nyelv számontartása nem vezetett elvont múltba révedésre és passzivitásra. Ellenkezőleg, két célt szolgált: a fizikailag is szétválasztott magyar etnikai tömbök kohéziójának fenntartását és olyan külkapcsolatok keresését, ahol a szimpátia, a hasonló értékrend révén

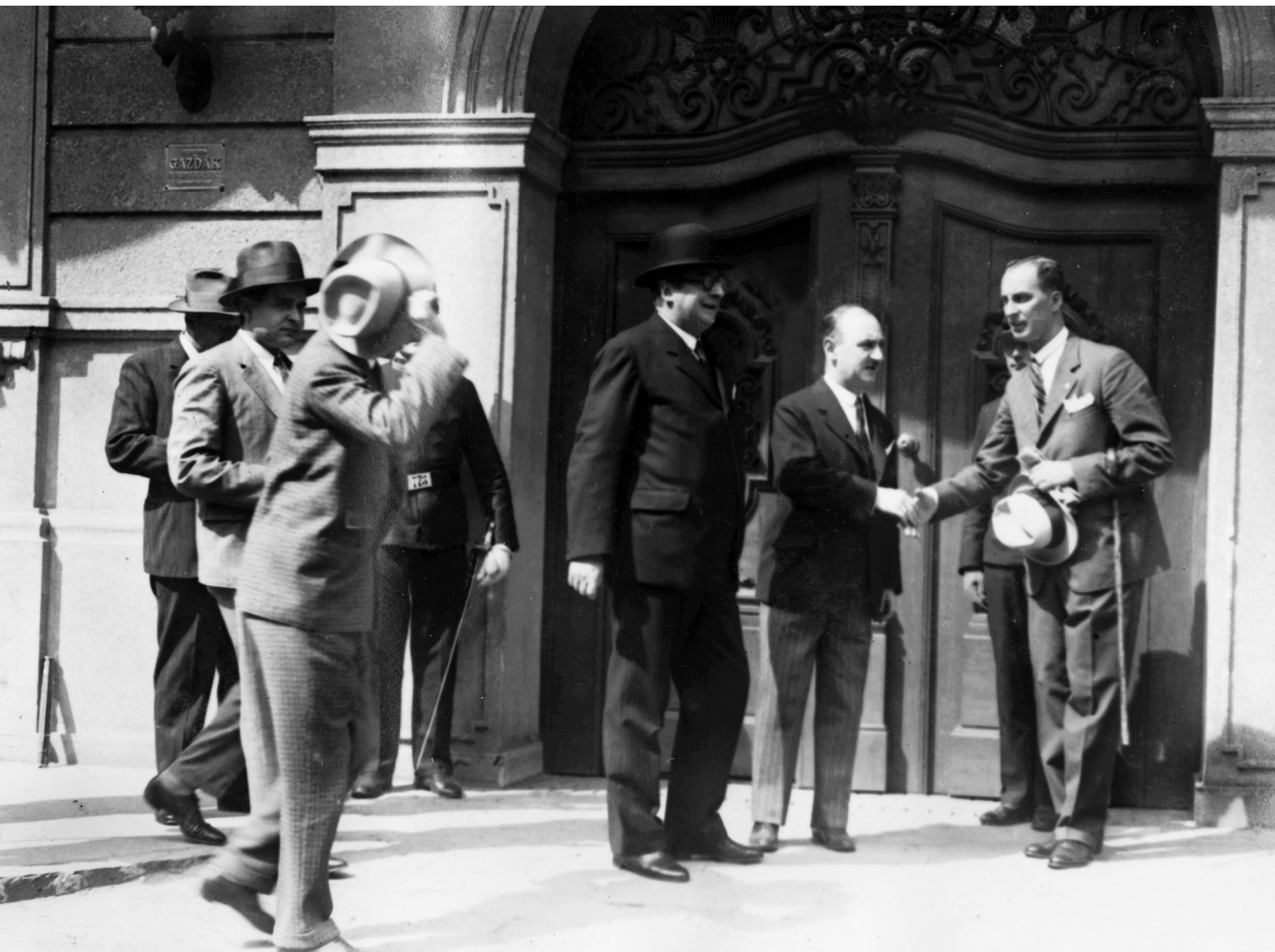
újjáépítés megkezdése:
anyagi és szellemi
értelemben egyaránt

2 Lásd bővebben: SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Korona, Bp. 2001.

3 UJVÁRY Gábor: *Klebsberg Kuno és Höman Bálint kultúrpolitikája = Társadalom és Kultúra Magyarországon 19–20 században. Tanulmányok*. szerk. VONYÓ József, Magyar Történelmi Társulat és Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2003.

4 Bővebben lásd: LADÁNYI Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Argumentum, Bp. 2002.

Tiszteletkör – Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter (jobbról a harmadik) látogatása Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter egykori budai lakóházánál (IX. kerület, Kinizsi utca 22.), 1930
(Fortepan / Rosta László)

gyümölcsöző gazdasági, politikai együttműködésre nyílik lehetőség. Ezért is választotta a magyar politikum a régi kapcsolatok felélesztését és újragondolását (ilyen a történelmi lengyel–magyar barátság, a közös származásra hivatkozva nyitás Finnország irányába, a középkori egyetemjárásokra gondolva az olasz kulturális kapcsolatok, a politikai hibákból tanulva az angolszász államok, különösen Nagy-Britannia felé való közeledés).

KERESZTÉNY-NEMZETI KURZUS ÉS NEONACIONALIZMUS

A Horthy-korszak kultúrpolitikájának megteremtése elsősorban, mai szóval élve, humánértelmiségek nevéhez fűződött. Ez a tény nagyban segít minket a megértésben és a helyes értékelésben. A kultúra fősodrárt nem megélhetési politikusok, nem pártemberek, végrehajtók, felkapaszkodott káderek és ügynökök, hanem Magyarországon szocializálódott, de külföldi ismeretekkel, nemzetközi kitekintéssel is rendelkező, nagy tapasztalattal bíró tudósok, szakpolitikusok határozták meg. Néhány név a teljesség igénye nélkül: gróf Teleki Pál, Huszár Károly, Haller István, Vass József, gróf Klebelsberg Kunó, Ernst Sándor, Karafiáth Jenő, Hóman Bálint, Szinyei Merse Jenő, Kornis Gyula, Gerevich Tibor. A felsorolt személyek szakpolitikusok – vallás- és közoktatásügyi miniszterek, Kornis maga Klebelsberg államtitkára, Gerevich pedig kormánybiztos – voltak, hivatásuk, civil foglalkozásuk szerint akadt közöttük jogász, történész és művészettörténész, filozófus, pap, földrajztudós, publicista, egyetemi magántanár és akadémikus. Tény és való, hogy velük kapcsolatban beszélhetünk

egyfajta intellektuális alapon szerveződő elitről, ahol a tudás, a képzettség és rátermettség volt az alkalmasság fő kritériuma.

Klebsberg Kunó gróf a híres vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–31) *neonacionalizmus* néven hirdette meg a tárgyalt időszakban mértékadó és iránymutató programját.⁵ A „neo” szócska Klebsberg nacionalizmusa előtt a dualizmus kori – sőt, szerinte már a középkorban is létező – magyar nacionalizmustól való megkülönböztetést szolgálja. Ez utóbbi célja szerinte a dualista monarchiából való kiszakadás, a teljes állami függetlenség elérése volt, ami alapvetően egy elutasító, passzív (negatív) magatartás, küzdelem a centralizáció és a németesítés ellen. E régi nacionalizmus ellenfele „fönt” van: Bécsben, a Habsburg-házban. Az új nacionalizmus célja az immár független, ámde csonka Magyarországon a területi integritás helyreállítása, vagyis ez egy aktív, cselekvő, pozitív magatartás. Az új nacionalizmusnak is van ellenfele, de nem fönt, hanem lent: ellenfele egy eszme, a szocializmus és a hozzá kapcsolódó internacionalizmus.⁶ Nem véletlen, hogy ezt az elméletet a szocializmus időszakában a sovinizmussal azonosították, a marxista ideológusok pedig teljesen eltorzították és félreértelmezték.

Klebsberg a veszteségek fő okát Magyarország nemzetközi elszigeteltségében látta. Hangsúlyozta a világtörténelmi távlat fontosságát és óvott a vidékies bezárkózástól. Elítélte a múlt visszasóvárgását, az utódállamokkal szemben pedig türelemre intett. Közmegegyezést óhajtott a múlt értelmezésében, el akarta kerülni azt a látszatot, hogy az általa sürgetett értékörzés azonos az 1914 előtti konzerválásával. Fenntartással vélekedett a kiegyezésről, Trianonért és az ország elmaradottságáért Ausztriát tette felelőssé. Nemcsak a kettős forradalomtól, hanem az azt követő eseményektől is elhatárolódott. Kulturális miliőt akart teremteni, amiben mindvégig a minőség szempontja vezette.⁷ A gróf markáns véleménye mindenekelőtt ezen gondolati elemek miatt iránymutató. Előkelő származású, különösen művelt emberként a kvalitást választotta a kvantitás helyett. Ezt a választást pedig kortársainak jelentős része önként és hitelesen megette.

**kulturális miliőt
akart teremteni**

KULTÚRPOLITIKA ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN

A Horthy-korszak két nagy tekintélyű minisztere, az előbb már említett Klebsberg Kunó és Hóman Bálint (1932-től 1942-ig kisebb megszakítással vallás- és közoktatásügyi miniszter) felismerték a társadalom legégetőbb, a kulturális közegben is manifesztálódó problémáit és időben reflektáltak azokra. Mindkettőjük pályája az I. világháború előtt kezdődött, de csak Trianon után teljesedett ki. A negyedszázadig tartó Horthy-korszakban összesen tizennyolc (egyenként kilenc-kilenc) évig koordinálták a kultúrpolitikát, így lehetőségük nyílt programjuk jó részének megvalósítására.

A Horthy-korszak első évtizedének többlépcsős kulturális fellendülése nem következhetett volna be a bethleni konszolidáció nélkül. Gróf Bethlen István miniszterelnök és évtizedes kultuszminisztere, Klebsberg kiválóan együtt tudtak működni, ennek oka a közös érdekek és a hasonló értékrend volt. Mindketten kékvérűek voltak, kiváló neveltetésben részesültek. Világképük és habitusuk is nagyon hasonló: veretes eszmékkel bíró, ugyanakkor pragmatikus, higgadt, megfontolt államférfiak.

Klebsberg kultúrpolitikája koncepcionálisan már 1922-re részletesen kialakult, gyakorlattá viszont viszonylag későn, 1924–25-től kezdve, mégpedig a nemzetgazdaság szanálása után válhatott. A '20-as évek első felének szűkös

5 KLEBELSBERG Kunó: *A történettudomány, az elméleti államtan és a publicisztika viszonya a neonacionalizmus mint elméleti államtan ideológiája*. A Magyar Történelmi Társulat 1928. évi május hó 10-i közgyűlésén mondott elnöki megnyitó beszéd = GRÓF KLEBELSBERG Kunó: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Bp. 1928. 307–309.

6 Klebsberg Kunó és Kornis Gyula: *neonacionalizmus és kultúrfölény* = Dr. GÖZSY Zoltán – DÉVÉNYI Anna: *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai*. <http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/klebsberg_kun_s_kornis_gyula_neonacionalizmus_s_kulturfoly.html>

7 *Magyar Művelődéstörténet*. szerk. KÓSA László, Osiris, Bp. 2006.

anyagi lehetőségei inkább csak szervezeti reformokat tett lehetővé. Beszédes szám, hogy a kultuszminisztérium részesedése az állami költségvetésből 1922/23-ban 4,5%, 1925-től 9-10%, 1927/28-tól már tíz százalék feletti volt.⁸ Arányai-ban ez több mint kétszerese volt az 1900 és 1913 közötti, 2 és 5,5 százalék között váltakozó ráfordításoknak. Tisztán és világosan jelzik a számok, hogy a kultúrpolitika mennyire „húzóágazatnak” számított az összes kormányzat alatt: az 1929–33-as nagy világválság ellenére a kultusztárca még a '30-as évek elején is 11-13 százalékos támogatást kapott.

A továbbiakban a kulturpolitikai elmélet és a hozzá tartozó állami gyakorlat egyes területeit vizsgáljuk meg húsz éves periódusban, azaz 1922 és 1942 között.

Revizionizmus és kultúrfölény

Az irredenta-revizionista eszmék Magyarországon 1918 végétől kezdtek artikulálódni, amikor a szélrózsa minden irányából megtámadták hazánkat, és megkezdődött az államterület *de facto* szétdarabolása. Teljes kibontakozása természetesen a békediktátum aláírása után jellemző, és egyértelműen felöleli az egész Horthy-korszakot. A revízió vágya hazánkban nem csupán ideológiai síkon jelentkezett, hanem az élet minden területén, így az oktatásban, művelődésben is létjogosultságot kapott.⁹

A korabeli revizionista felfogás szerint Magyarországnak egyetlen lehetősége a felemelkedéshez és az Európához való visszakapcsolódáshoz a „kultúrfölény” megszerzése. Tehát az ország fennmaradásának és fejlődésének egyetlen eszköze a kultúra lett. „Ahhoz, hogy elszigeteltségünkől ki tudjunk törni, és a Nyugat rokonszenvét vissza tudjuk szerezni, meg kell mutatnunk ezeréves kultúránk értékeit” – vallotta Klebelsberg. Minisztersége alatt többször hangsúlyozta, hogy a legfontosabb tulajdonság a „művelődési képességre való hajlam”. Többször történelmi példákon keresztül mutatott rá, hogy a „kulturális felemelkedésünk mindig előkészítője volt politikai felemelkedésünknek. Ha a politikai demokráciát nem előzi meg kulturális demokrácia, az katasztrófához vezet”. Vallotta, hogy az elmúlt ezer év megtanította a magyarságot arra, hogy miként kell a mostoha sorsot túrníe és a katasztrófákat túlélnie. Nézetei szerint egy pesszimista hangulatú nemzet nem tud felemelkedni, márpedig az ország felemelkedéséhez sok munka, erőfeszítés és alkotások kellenek. Szerinte ahhoz, hogy a Nyugat rokonszenvét Magyarország vissza tudja szerezni, a térség kiemelkedően legműveltebb országává kell válnunk: „Ne feledjük, hogy a nemzetközileg ellenőrzött és elismert magyar tudományos és művészeti munka a leghatalmasabb eszköze a jó értelemben vett propagandának” – mondta egy ízben. Revizionista politikájának legfőbb mondanivalója tehát az, hogy a tudományok, a művészetek, a *kultúra területén kell kiemelkedni* az európai országok közül, mert ekkor számíthat csak az ország a trianoni békediktátum felülvizsgálatára.¹⁰

Valláserkölcsi nevelés, patriotizmus, militarizmus

A korabeli politikum meg akarta tisztítani a magyar oktatást a bolsevik ideológiától. Az 1919. augusztus 10-én kelt 4507/1919. számú miniszteri rendelet hatályon kívül helyezte a Tanácsköztársaság összes közoktatásra vonatkozó intézkedését. A kommunizmus által okozott erkölcsi megrendülést és ideológiai válságot azzal próbálták feloldani, hogy revideálták a korábbi túlzottan elitista, az alsóbb társadalmi rétegek felé zárt kultúrpolitikát, vagyis a kor követelményeit figyelembe véve megalkottak egy olyan értékrendet és világnézetet, amely az átlag magyar emberek vallási hagyományain, normakövetésén, kiegyensúlyozott, egyszerű életvitelén alapult.

8 UJVÁRY GÁBOR: A magyar kultúra aranykora. Bethlen István és Klebelsberg Kuno. *Rubicon*, 2013/12. 60–67.

9 VÖ. ADORJÁN DÁVID ATTILA: Irredenta-revizionista szimbólumok és a trianoni országvesztés ábrázolása a Klebelsberg Kuno-féle elemi népiskolákban. *Trianoni Szemle*, 2019/1–2. 115–122.

10 BOGNÁR GYÖRGY: *Tehetségfelfogás és tehetséggondozási törekvések Magyarországon az 1920-as években*. <<http://opusetuducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/137/185>>

Tartalmilag az újkonzervativizmus elvetette a 19. század individualista művelődési eszményét, mivel szerintük a liberalizmus személyiségkultúrája eltorzult, időszerűtlen. „Az egyén nem önmagáért van, hanem az egyénfölötti nemzetért” – írja Kornis Gyula filozófus, kultúrpolitikus.¹¹ Módszertanilag ez a kultúrpolitika azt a feladatot állította a köznevelés elé, hogy „az egyén a nemzet egyénfölötti akaratszervezetébe összhangzóan illeszkedjék bele”. Kornis szerint ez „türelmet, kitartást, a szabályok engedelmes betartását, folytonos résenállást, aprólékos pontosságot, figyelmet és szolidaritást” igényel. Ez tehát a kollektívizmus gondolatát propagálta, antiintellektuális világnézeti alapról. „A nevelésben sokkal lényegesebb az akaratnak, a jellemnek, mint az értelemnek a fejlesztése” – így Kornis. A neonacionalizmus ezért a modern „ész-kultúrákkal” mint túlzott racionalizmussal szemben tételezte magát.

Huszár Károly keresztényszocialista tanító, újságíró, rövid ideig miniszterelnök és Haller István keresztényszocialista politikus, újságíró, miniszter szintén a keresztény-nemzeti gondolatosság jegyében fogalmazta meg az új programot, már a Horthy-korszak születésénél, vagyis az 1919-es ellenforradalom idején. Prioritás volt, hogy az ifjúság szilárd, valláserkölcsei alapokon nyugvó nevelést kapjon. Ezt szolgálta az 1919. szeptember 15-én kiadott 5008/1919. számú miniszteri rendelet, amely előírta, hogy a diákok a nevelőkkel együtt rendszeresen istentiszteleteken vegyenek részt. Az 1920. évi 154490/1920. számú miniszteri rendelet pedig a hazafias szellemnek az iskolák útján történő ápolását és elősegítését irányozta elő. 1920. október 27-én külön rendelet jelent meg a nemzeti imáról. Ez a *Magyar Hiszekegy*, a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája és a Védő Ligák Szövetsége által kiírt irodalmi pályázat nyertes hitvallása, imája volt, amit minden alsó és középfokú tanintézetben naponta, a tanítás kezdetén és végén, a tanulók és a tanárok kötelesek voltak elmondani.

A militarizmus és egészséges testi-lelki nevelés kultúrpolitikai érvényesítését célozta az 1921-ben hozott rendelet a cserkészmozgalom támogatására és az 1921. évi LIII. törvény a testnevelésről. Hasonló szerepet töltött be a korszakban a magyar hagyományokra, a „virtusra” és a patriotizmusra még inkább épülő levante mozgalom, amely a trianoni diktátum katonai korlátozásait megkerülve egyfajta katonai előképzést is biztosított.

Bethlen István 1922. május 15-én megfogalmazta: bár Magyarország visszanyerte függetlenségét, ennek gazdasági, politikai és kulturális garanciái hiányoztak. Egyik legfontosabb feladatként kulturális szupremáciánk biztosítását jelölte meg. E gondolat jegyében nyilatkozott Klebelsberg is, amikor 1922 júniusában elfoglalta a kultuszminiszteri széket: „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.”¹² A pénzügyi stabilizáció után, 1925. február 20-i költségvetési beszédében pedig megfogalmazta a kultúrfölény és a revíziós törekvések szimbiózisát: „Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat”.

Nevelés és közoktatás

Az ország kultúrpolitikai irányvonalának megteremtéséhez elsősorban megfelelő értelmiségi bázisra volt szükség. Éppen ezért, a megfelelő utánpótlás biztosítása okán, a rendszer képviselői kiemelt hangsúlyt fektettek a közoktatásra. A sajátos „nemzetnevelési” programból következett, hogy a magyar művelődés egész intézményrendszerét átfogóan modernizálni, minden részletre kiterjedően fejleszteni volt szükséges. Klebelsberg Kunó és munkatársai számos, a hazai közoktatásügy szervezeti és tartalmi átalakítását célzó reformot vezetett be.

**kiemelt hangsúlyt
fektettek a közoktatásra**

¹¹ Kornis Gyula: *Kultúra és politika*. Franklin Társulat, Bp. 1928.

¹² Klebelsberg egyik legtöbbet idézett, emblematikussá vált mondata, amely 1922-es országgyűlési bemutató beszédében hangzott el. Lásd.: *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926*. Athenaeum, Bp. 1927.

Ekkor zajlott le a magyar közoktatás történetének egyik legnagyobb szabású reformja, amely ezekben az években már halaszthatatlanná vált.

A híres Klebelsberg-féle iskolareform legjelentősebb és leghíresebb projektje az egész országra kiterjedő elemi népiskolai program volt. Az 1921. évi XXX. törvény a tankötelezettséget a 6. életév betöltése után következő kilenc tanévben (hat év elemi és három év továbbképző, illetve ismétlő népiskola) alapította meg. Az 1926. évi VII. törvény pedig azért volt jelentős a népoktatás szempontjából, mert az iskolaépítésre és a tanyai iskoláztatásra helyezte a hangsúlyt. A törvény a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgálta népiskolák építésével és fenntartásával. Részletes programot és pénzügyi tervet dolgoztak ki 5000 népiskolai objektum (minimum 3500 tanterem, 1750 tanítói lakás) építésére 5 év alatt, 40 millió aranykorona értékben.¹³ A pénzügyi fedezetet az Országos Népiskolai Építési Alap biztosította, így a programot sikerült is megvalósítani. Klebelsberg másik nagy terve a 8 osztályos népiskola bevezetése volt, de ebből az ő idején még nem született törvény. A gazdasági válság idején a Vallás- és Közoktatási Minisztérium kénytelen volt leállítani az iskolaépítést, csökkenteni a tanítók fizetését és más megszorító intézkedéseket bevezetni. A Horthy-korszak második felében, Hóman Bálint minisztersége idején már kevesebb iskola épült. A Hóman-féle kultúrpolitika központi gondolata a „nemzeti egység, a nemzeti erők fokozása és koncentrációja” lett. A nemzetnévelés vezérgondolata előnyt élvezett a valláserkölcsei neveléssel szemben. A nemzetnévelés elvének terjesztéséért sokat tett Teleki Pál kultuszminiszter (1938–39) is. Az ország lakosságának öntudatos nemzetnévelésének aktualitását adta a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió elnyeléssel fenyegető törekvése. Hóman idején fogadták el a 8 osztályos népiskola bevezetéséről szóló 1940. évi XX.

”a kultúrát a nemzetpolitika stratégiai ágazatának tekintették

törvényt, ami a széles néprétegek általános műveltségének emelését célozta, de ennek elterjedése a háború miatt már nem lett általános. Hóman a szegény, de tehetséges gyermekek felkarolását az oktatási stratégia fontos feladatának tekintette. A Horthy Miklós-ösztöndíj keretében évi ezer nehéz sorsú tanuló (középiskolás, egyetemista) előmenetelét támogatta. Pártolta a Bolyai Kollégium megalakulását, amely szegényparaszti származású főiskolai-egyetemi hallgatók demokratikus szellemű, tandíjmentes, bentlakásos intézménye volt (1942-től 1944-es feloszlásáig a kollégium felvette az alapító Györffy István etnográfus nevét). Az egész korszakban jelentős eredmény volt az analfabetizmus látványos csökkenése: 1920-ban a lakosság 15,2, 1941-ben azonban már csak 7,6 százaléka volt analfabéta.¹⁴

Bár politikai s ebből következő kultúrpolitikai felfogásuk sokban nem egyezett, már csak azért is, mert Klebelsberg Bethlen, Hóman viszont Gömbös köréhez tartozott, az oktatást, a tudományt és a kultúrát mindketten a nemzetpolitika stratégiai ágazatainak tekintették, ezért egész hivatali idejük alatt kiemelt támogatásban igyekeztek részesíteni.

Felsőoktatás és tudományos élet

Bethlen és Klebelsberg, valamint a korszak kultúrpolitikai szakértői igyekeztek a rendszer társadalmi bázisát kibővíteni, ezen belül is a középosztályt megszólítani és megerősíteni. Kiemelten fontos volt a középosztálybeli családok, elsősorban a közalkalmazottak gyermekeinek anyagi és világnézeti támogatása. Az ösztöndíjrendszerek bevezetésével a közép- és felsőoktatást is elérhetőbbé tudták tenni. Ennek egyik állandó feltétele a megfelelő teljesítmény, a gimnáziumokban zajló szigorú, következetes elitképzés abszolválása volt. Ez a gondolkodás abból a felismerésből fakadt, hogy a „kiművelt emberfők” (Széchenyi István) támogatása csak látszólag nonprofit tevékenység, a nemzet produktív és kreatív szürkeállományának növelése hosszú távú befektetés. Az új találmányok,

13 MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Bp. 2005. 317–319.

14 SZABÓ Attila: A trianoni Magyarország „kultúrgeográfiai” térképe = *Földrajzi Értesítő*, 2008/3–4.

Kulturális reformkor – A szatymazi gazdasági népiskola épülete, 1929 (Fortepan)

a sikeres diplomáciai szereplés, a társadalmi-kulturális felemelkedés a jövőben gazdasági megtérülést, kézzelfogható, jelenős anyagi hasznat is hoznak.

A '20-as évek egyetemi életét és tudományos közéletét nagyban felbolygatta a Haller István minisztersége alatt beterveztett 1920. évi XXV. törvény, vagyis a *numerus clausus*. Ez a hírhedt vált törvény rányomta bélyegét az egész Horthy-korszak művelődéspolitikájára, és főleg az utókor számára jelent állandó vitatémát. A *numerus clausus* kimondta, hogy a „nemzethűség” és az „erkölcsi megbízhatóság” mellett az egyetemre jelentkezőknél arra is figyelemmel kell lenni, „hogy az ország területén létező egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség arányszámát.”¹⁵ A diszkriminatív törvény bevezetésének egyik fő oka

¹⁵ UJVÁRY Gábor: *A felsőoktatási felvétel szabályozásai a két világháború közötti Magyarországon* = *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai* 4. szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina – MOLNÁR László – OSVÁTH Zsolt, Bp. 2010. 9–23. és VARANNAI Zoltán: *Numerus clausus. Rubicon*, 1997/1.

a trianoni békeszerződést követően hirtelen megnövekedett értelmiségiek száma volt. A frissen elcsatolt területekről pedagógusok, professzorok, tudósok, volt tisztviselők és hivatalnokok nagy létszámban költöztek a csonkaország területére. Ennek következtében jelentősen megnövekedett a munkanélküliség, és ezt tovább súlyosbította volna az egyetemeken várható túlképzés. Ezért volt szükség egyes területeken (bizonyos felsőfokú oktatási intézményekben) a létszámok csökkentésére, „zárt szám” bevezetésére. [Amelyet azonban kirekesztő módon a zsidó származásának tekintettekkel szemben alkalmaztak – a Szerk.] A szelektálás kétséget kizáróan darázsfészeknek bizonyult, mivel az áttelepült és a „bennszülött” potenciális jelentkezőknek egyszerre lehetetlen lett volna elegendő számú helyet biztosítani a kiszemelt felsőoktatási intézményekben. Klebelsberg Kunó ezt a szabályozást – a hallgatók „nemzetiségi és faji” alapon történő megkülönböztetését – kezdettől fogva *nem* támogatta, ezért amint lehetősége nyílt rá, 1928-ban törvényi rendelettel módosította is.

Klebelsberg első jelentősebb tudománypolitikai törvényjavaslatát 1922 nyarán terjesztette a Nemzetgyűlés elé. Ebből született az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet felállító 1922. évi XIX. törvény. Az önkormányzattal felruházott új intézmény egyesítette magában az Országos Levéltárat, az Egyetemi Könyvtárat és a nagyobb budapesti múzeumokat. Az egyetemeket oktatói feladatuk megtartása mellett Klebelsberg tudományos műhelyekké kívánta fejleszteni. Ennek érdekében alakították át, újították fel a pesti, a debreceni, a szegedi és a pécsi egyetemet. A debreceni, a szegedi és a pécsi egyetem épületeinek többsége a '20-as évek második felében készült el.¹⁶

Klebelsberg többször is hangsúlyozta a gyakorlatok, az alkalmazás-képes tudás szükségességét. A pécsi egyetem megnyitóján 1923. október 14-én tartott nyitóbeszédében kifejtette, hogy nemcsak az orvostudományban, hanem más területeken is szükségesnek tartja a kutatás módszertanának, a gyakorlati tudásnak az átadását, és lényegében ezt tekinti az egyetemek egyik fő feladatának is. „A modern egyetemi tanulás nem áll már az előadás pusztá meghallgatásából, hanem az ifjúnak bele kell tanulnia a tudományos kutatás módszereibe. Az olyan intézet, mely ezt nem nyújtja, lehet szakiskola, de semmi esetre sem igazi egyetem”. Külföldi továbbképzés céljából kormányzati támogatással életre hívták és ápolták a Collegium Hungaricumok egész hálózatát, a „magyar kultúra őrszemeit”.¹⁷ Így Bécsben, Berlinben, Rómában, Párizsban, Zürichben magyar ösztöndíjas fiatalok tanultak, kutattak. Megalapította az Országos Ösztöndíj Tanácsot, ahol törekedett a protekció kizárására. Minisztersége alatt összesen 1957-en nyertek el a Tanács által kiírt ösztöndíjat.

A két világháború között négy nagy tudományegyetem mellett további 12 egyetem és egyetemi jellegű főiskola működött hazánkban. (Míg 1894-ben 5345 hallgató tanult tudományegyetemen, addig 1915-ben már 14 575, 1924-ben pedig 17 353.) A felsőoktatás a két világháború között csak egy vékony réteg számára volt elérhető, a társadalmi mobilitás ugyanakkor nőtt az egyetemek berkein belül, visszaszorult a protekcionizmus, az *universitas* eszméje és a képzések színvonala ugyanakkor megőrződött. Az egyetemi autonómia megtartása mellett a felsőoktatás demokratikusabbá vált.

Művelődés, publicisztika, művészetek, sport

A Horthy-korszak sok mindent megőrzött az I. világháború előtti idők – és a századforduló – világának irodalmi tradicionalizmusából. Emellett és ezzel szemben a háborús években és a forradalmi időkben teret nyert szocialista avantgárd és a polgári radikális szerzők által képviselt irodalmi irányzatok is nagy súllyal jelentek meg. Ami a publicisztikát és a sajtóorgánumokat illeti: több száz különböző országos vagy helyi napi- és hetilap jelent meg, emellett száznál több kulturális és mintegy ezer szakfolyóirat. A közismert lapok vidékre is egyre könnyebben eljutottak, az újságolvasás már nem csak úri mód

16 DRABANCZ M. Róbert – FÓNAI Mihály: *A magyar kultúrpolitika története*. Csokonai, Debrecen, 2005.

17 UJVÁRY Gábor: Pozitív válaszok Trianonra. Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája. *Korunk*, 2012/november. 71.

gróf Klebelsberg Kunó a kultúrpolitikáról

Mikor ezelőtt másfél évvel a kultusztárca vezetését átvettem, a parlamentben is, a sajtóban is azzal a szemrehányással találkoztam, hogy talán töredékes az én kultúrpolitikám, hogy nem látják benne azt az összefüggő nagy egészet, nem látják a koncepciónak azt az egészét, amely megnyugvást kelthetne abban a tekintetben, hogy egy egységes koncepció szerint fog a magyar közművelődés ügye vezetettetni.

Nemcsak az igen t. képviselő ur[ak]nak beszélek, hanem beszélek Magyarországnak minden szülőjének, akik méltán elvárhatják tőlem azt, hogy ne csak hírlapi cikkekben, hanem erről a helyről is, ahol teljes felelősséggel beszélek, tájékoztassam a magyar közvéleményt arról, hogy a felelős vezető mit szándékozik tenni. Én azt hiszem, és Tisza Istvántól úgy tanultam, hogy miniszternek csak akkor szabad beszélni és programokat felállítani, ha a szót nyomon követheti a tett. Mert mi sem veszedelmesebb, mint tetszetős jelszavakat kidobni a tömegekbe, mi sem veszedelmesebb, mint ígéreteket és olyan kijelentéseket tenni, amelyek azt a látszatot keltethetik, hogy azok egyáltalában beválthatók, ha az emberek eleve tudják, hogy az nem megy. A miniszternek pedig nem szabad ígéرنie, hanem cselekednie kell.

Erről a kérdésről szólva eszembe jut az osztrák ármádiának 1866 előtti helyzete. Akkor először a bécsi osztrák hadügyminisztériumnak ajánlották fel a hátultöltő puskát. Az akkori hadügyminiszter azt mondta, hogy erre nincs szükség, mert az elöltöltő puskák kitűnően lőnek. 1866-ban azután az osztrák hadsereg szemben találta magát a porosz hadsereg hátultöltő puskáival és az eredmény látnivaló volt.

A kultúra is bizonyos fokig harc a nemzetek között. Nemcsak együttműködés, hanem verseny és harc is. Én nem szeretném, ha a jövő magyar nemzedék a kultúra elöltöltő puskáival felszerelve szembetalálná magát más nemzetek kulturális tankjaival, repülőgépeivel és más modern fegyvereivel. A kultúrpolitika hosszú lejárátú váltó, a kultúrpolitika sajátságos neme a politikának, ahol hosszú ideig büntetlenül lehet komoly hibákat elkövetni. Mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt nagyon kevesen tudják, s ha egy-egy szülő feljajdul, azt nem szokás komolyan venni. Ha ellenbe, elhibázott az adópolitika, akkor rögtön tele van panasszal az ország. Ha elhibázott a közgazdasági vagy vámpolitika, rögtön megmozdulnak az érdekeltségek. A kultúrpolitikában a tantermekben igen sokáig lehet hibázni; mikor azután kilép az új nemzedék, akkor a hiba már irreparabilis, és újabb nemzedéknek kell jönnie, amelynél ezeket a hibákat meg kell korrigálni. Én nem akarom megérni, hogy egy jövő nemzedék majd az én emlékezetemmel kapcsolatban számonkérje az akkori kultuszminisztertől, hogy miért mulasztott, mert Európa nemzetei között majd ott fogunk állani szellemileg leszerelve, szellemileg [a] legalacsonyabb színvonalon. És azt méltóztatik gondolni, hogy ha mi elvesztenők azt az előnyt, amellyel ma még a körülöttünk élő népek felett, hála Istennek, bírunk, akkor Európának ebben a belvárosában meg fogunk tudni állani? Óriási tévedés: elsöpörnének bennünket, és más műveltebb nemzetek raknának maguknak tanyát ezen a földön.

gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter beszéde
a Nemzetgyűlésben, 1925. november 25-én (részletek)

volt. Az irodalmi életben belül több irányzatot lehetett elkülöníteni, amelyek rivalizáltak egymással, a magyar szépirodalmat – sorsszerű módon – a *Nyugat* és a *Napkelet* folyóirat polarizálta.

A társadalom különböző rétegeit megszólító folyóiratok jelentős szerepet játszottak a tehetséges fiatal írók felfedezésében és felkarolásában. E célt szolgáltatta a Baumgarten-díj is. Ez volt a korszak legrangosabb és legbőkezűbb magyar irodalmi díja, amelyet kifejezetten a hátrányos helyzetű tehetségek támogatására hoztak létre. Érdekességképpen néhány díjazott: 1929 – Erdélyi József, Juhász Gyula, Schöppflin Aladár, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, 1930 – Krúdy Gyula, Németh László, 1931 – Illyés Gyula, 1932 – Füst Milán, Halász Gábor, Szabó Lőrinc, 1934 – Wass Albert, 1935 – Karinthy Frigyes, Szerb Antal, 1936 – Ortutay Gyula, Cs. Szabó László, Weöres Sándor, 1937 – Kodolányi János, Reményik Sándor, 1938 – József Attila (posztumusz), Kós Károly.

A Horthy-korszakot sokszínű kulturális élet jellemezte. A különböző ideológiák által megtermékenyített irányzatok, ha nem is súrlódásmentesen, de egymás mellett tudtak létezni. Voltak természetesen támogatott és jobban

támogatott irányzatok. A keresztény-konzervatív, jobboldali értékrendet sugalló alkotások (akár az irodalom, a képzőművészet vagy a zene területén) nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülést kaptak, mint az ilyen értékeket nem valló vagy tagadó alkotások. A politikai elitnek nem tetsző irányzatokat a diktatórikus rezsimekkel ellentétben azonban nem üldözték és nem tiltották, ellenben adminisztratív intézkedésekkel, anyagi források megvonásával olykor háttérbe szorították. Legjelentősebb kontroll alá a sajtóorgánumok estek, a korszak elején és vége felé működött sajtórendészet és sajtócenzúra, 1921 és 1939 között viszont nem volt előzetes sajtóellenőrzés.

A '30-as években tűntek fel az új modernizációs irányzatnak, a falukutató népi mozgalomnak a képviselői (Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Németh László, Veres Péter). Szerzői harmadikutas politikát képviseltek és a szegényparasztság nyomorúságos életkörülményeinek bemutatására vállalkoztak. Emellett egyszerre kívántak a magyarság szociális és nemzeti problémáira is megoldást találni. A népi írók szociográfiáikban többnyire élesen szembehelyezkedtek a Horthy-korszak „úri” és „városi” világával, így az ezt megtestesítő *Nyugat* és a *Napkelet* konzervatív, polgári és polgári radikális szerzőivel. A kialakult népi–urbánus vita végigkísérte a korszakot, felpezsdítve ezzel a kulturális életet. A politikai baloldalhoz kapcsolódott az avantgárd irányzata, amelynek szerzői a *Ma* és a *Munka* című folyóiratok körül csoportosultak. Céljuk a társadalomnak és az embernek egy szociálisan igazságosabb formára való átalakítása volt (kiemelten fontos képviselőjük Kassák Lajos volt).

Az építészetben terjedt a konzervatív szellemű historizmus és az eklektika is, de továbbra is születtek a szecesszió modernebb stílusjegyeit hordozó épületek is. A modern építészet előretörését jelzi Magyarországon a '20-as évek végétől fokozatosan terjedő Bauhaus, amelynek hazai jelenlétére nagyban hatottak az avantgárd szellemű szerzők elképzelései a dekorativitás helyett a célszerűség irányába elmozduló építkezési formák fontosságáról. A festészetben meghatározó irányzatok között találjuk az Aba Novák Vilmos és Molnár C. Pál által űzött, a szobrászatban Pátzay Pál által képviselt „római iskola” művészetét, amely leginkább az olasz neoklasszicizmus hagyományára épített. A festészetben pedig tovább élt a még a Monarchiában létrejött nagybányai iskola hagyománya is. De új művészeti tematikák is létrejöttek (alföldi iskola és a modern „izmusok”, mint a posztimpresszionizmus, expresszionizmus és a kubizmus).

A nyugati társadalmak trendjeinek hatására a korszak Magyarországon a kulturális produktumokat elkezdték fogyasztási cikkeként is értelmezni. Az ún. magas kultúra mellett megjelent a populáris tömegkultúra. Ezt inkább a technikai fejlődés mint társadalmi változás generálta. A korszak kedvelt kapcsolódási és szórakozási formája a mozi volt. A nemzeti filmgyártás 1925-ben került állami kézbe, 1928-ban pedig létrejött a Hunnia Filmgyár Rt., amelynek feladata a hazai játékfilmgyártás irányítása lett. Az első hangosfilmet 1929-ben mutatták be Magyarországon. A mozik iránt növekvő igényt mutatja, hogy

a mozgóképszínházak száma a korszak végére megduplázódott, ráadásul falvakban is rendeztek alkalmi filmvetítéseket. Ezt segítette az is, hogy a jegyek olcsók voltak. A bemutatott filmek többsége ugyanakkor nem hazai készítésű volt, hanem leginkább amerikai, német, francia és

brit produkciók. A hazai játékfilmgyártás a '30-as években érett be. A könnyen emészthető és jobbra sablonkarakterekkel dolgozó produkciók mellett a korszak végén már maradandóbb művészi jegyeket hordozó és mélyebb erkölcsi tanulságokat is felmutató film is született. A film mellett gyorsan terjedt a rádiózás is, elsősorban a közép- és felső középosztály körében. Csak a '30-as évektől, az olcsóbb rádiókészülékek elterjedését követően jutott el egyre nagyobb számban a hírközlés eme formája a falvak lakosságához, ott is jó ideig még nem egyénileg, hanem összegyűlve, közösen hallgatták.

A Horthy-korszak számít a szabadidő aktív testmozgással való eltöltése, azaz a sport elterjedése időszakának is. Több ezer sportkomplexum épült: pályák, céllövöldék, tenisz- és futballpályák, tornatermek és uszodák. Ezeknek köszönhetően a sport a kevesek hobbijából tömegessé vált. 1941-re a fővárosban

a kulturális életben sok
közös nevezőt találunk

felépült a Nemzeti Sportcsarnok. Az ország sporthatalmi státuszát jelezték a korszak olimpiai játékein szerzett érmek is. Az 1928-as amszterdami nyári olimpiai játékokon Magyarország négy aranyat, 1932-ben Los Angelesben már hatot, az 1936-os berlini olimpiai játékokon pedig már 15 érmet, ebből tíz aranyat szerzett. Az aranyérmek számát tekintve az ország az éremtáblázat harmadik helyét (!) foglalta el. A sport terén elért sikerek az I. világháború következményeit figyelembe véve óriási teljesítménynek számítottak.

ÖSSZEFOGLALÁS

Mint már volt szó róla, az egész Horthy-korszakot az irredenta-revizionista eszmék hatották át. A kultúrpolitikában a kevésbé radikális revizionizmus egybeforrt a progresszivitásra törekvő neonacionalizmussal és a keresztény tradíciókkal. A kultúra társadalmi beágyazódottsága miatt fontos kiemelni, hogy hazánk még ekkor is torlódott piramis társadalom volt. A régi és új elitek kulturális igényei éles ellentétben álltak a szegényparaszti és munkás rétegek kulturális lehetőségeivel. Ettől függetlenül a kulturális életben sok közös nevezőt találunk, ilyen volt a trianoni országvesztés megjelenése a művészetekben, a vallás és a nemzeti tradíciók. S bár Magyarország nem vált középosztálybeli társadalommá, a polgári középosztály olyannyira megerősödött, hogy a kultúra tudatos formálójává és élvezőjévé válhatott. ■

Hűlt hely –

A gróf Klebelsberg Kunó- emlékmű (Grantner Jenő, 1939) romjai a főalak nélkül a budapesti Eskü (ma Március 15.) téren, 1948 (Fortepan / Lajtai László)